

РАБОТА НА УЧИТЕЛЯ С ПРОБЛЕМНИ УЧЕНИЦИ

Иван П. Иванов

WORK OF THE TEACHER WITH PROBLEM STUDENTS IN CLASS

Ivan P. Ivanov

ABSTRACT: The article presents the Strategies and Perspectives in the Management of Disruptive Child Behavior in the Classroom: Aggressive Disruptive Behaviors, “difficult” children, Problem students in class, Students with ADHD (attention-deficit/hyperactivity disorder), Students with EBD (Emotional and Behavioral Disorders/Difficulties), Withdrawn Students, Kid-bulls.

„ТРУДНИ ДЕЦА”. Терминът „трудни деца” (“difficult”) се употребява като синоним на „педагогически занемарено дете” или „ученик с отклонения в обучението и поведението” [1]. За училището това са един от основните проблеми. „Трудните” деца не са само неуспяващи. Това е много по-широко понятие.

Случаи на „трудни деца” се наблюдават във всяка ученическа възраст, но са най-чести в преходната, средната. Те водят до различни психически аномалии, които са свързани с различни видове девиантно поведение

Обикновено това са учениците, които не само се учат на незадоволително ниво, но и при това също грубо нарушават изискванията на училищната дисциплина, правилата за поведение и извън училище.

Главната причина за това състояние е недостатъчното общо развитие, но то само по себе си не води задължително до проблеми с възпитаността, но може да стане неин източник.

Признаци за изоставане в общото развитие на ученика: неумение да се определя главното в разни ситуации; неустойчиви познавателни интереси и нежелание да се учи, което води до неуспеваемост; неувереност при изпълнение на домашни работи и други поръчения от страна на учителите или родителите; повторение на едни и същи грешки в ученето и поведението; ниска работоспособност и бърза уморяемост (може да е причинена и от здравни проблеми); разрив на думи и дела (обещава, но не изпълнява); нежелание да преодолява трудности; равнодушие към обкръжаващите го хора; ниска възискателност към себе си при висока възискателност към другите.

Характерни „трудни“ деца.

Егоисти. Това дете е привикнало неговите капризи да се изпълняват на 100%. Инатът и нахалството е средство за постигане на успех. Недисциплинираността е резултата от това.

Деца с нарушения в чувствената сфера - озлобеност, грубост, жестокост и агресивност, враждебност, недоверчивост към хората, прогресираща отчужденост, цинизъм, липса на съвест и чувство за вина.

Лъжци, хитреци. Детските лъжи може да се породени от различни причини – нежелание да изпълни дадена задача; лицемерие, страх от наказание; подражание на образци от семейството (понякога родителите стимулират децата да лъжат).

Ленивост, мързел.

Деца с неадекватно завишена самооценка и занижена самокритичност; завист.

Клоун на класа.

Клюкар.

Източници на отклоняващото се поведение са деформациите на дълбочинните психологически структури или ограничения на ресурсите - външни (ситуацията не е способна да осигури необходимите средства) и вътрешни (детето не знае, че преследваната цел може да се достигне по социално приемлив път).

Всеки ученик може да е “труден” в определени моменти.

Някои ученици стават хронично “трудни”, тъй като се чувстват неценени от учителя.

Основният принцип за работа с такива деца може да се формулира така: даже „най-трудното“ дете иска да е „добро“, но се нуждае от помощ: признание, уважение, любов.

Всеки метод на работа трябва да съхрани самочувствието на учениците. Всеки метод, който оскърбява предизвиква в крайна сметка негодувание, протест и желани за отмъщение.

ДЕЦА С ЛОШО ПОВЕДЕНИЕ. Причините за това явление са сложни и множествени. Посочват се следните основни фактори: (1). общата ерозия на уважението към статуса на възрастния и властта в обществото; (2). вредните ефекти от телевизията; (3). изменените методи за отглеждане и възпитание на децата; (4). увеличението на социалните разногласия, включително брачните конфликти, които влияят подривно на семейството; (5). акцентите върху индивидуалното развитие и проявление. [6]

ДЕЦА С НЕВНИМАТЕЛНО И/ИЛИ ХИПЕРАКТИВНО-ИМПУЛСИВНО ПОВЕДЕНИЕ (ADHD). Изследвания на ADHD (attention-deficit/hyperactivity disorder) са правени основно в контекста на родителско-детските взаимодействия. Много малко са те в условията на училището. Това е парадоксално, тъй като именно там този тип поведение е изключително разнообразно и може сериозно да навреди на образователния процес.

ADHD се свързва с: емоционална лабилност и ниска адаптируемост; тревожност, затваряне в себе си; ниска интелигентност и обучаемост; импулсивност, опозиционно поведение и повишена агресивност; учебни затруднения и липса на удовлетвореност от обучението; съмнение в собствените качества и необходимост от поддръжка; фрустрация от родителите.

ADHD води до силно напрежение в учителя (негативно възприемане). Това напрежение е строго индивидуализирано. [3]

По данни от печата, в САЩ това състояние се счита за болестно и към него се отнася всяко дете с намалено внимание и по-подвижно по темперамент. Прибягва се и до медикаментозно лечение. Критиките са, че мнозина американски лекари искат да напъхат множеството проблеми на детското израстване в тази удобна за родителите форма. Удобна, защото тя предполага гълтане на хапчета, които правят детето спокойно и почти незабележимо за околните. Забравя се, че някакъв вид хиперактивност на децата в определена възраст е напълно нормална.

ДЕЦА С ЕМОЦИОНАЛНИ И ПОВЕДЕНЧЕСКИ СМУЩЕНИЯ. Счита се, че някои ученици нямат умения и поведенчески репертоар, необходими за да се справят с многото академически и социални очаквания в училище. В резултат, те започват да търсят алтернативни пътища за намаляване на тези очаквания. Разработват се облекчени планове и програми, които предпазват от възникването на такива проблеми. Изследвания с деца с емоционални и поведенчески смущения (emotional and behavioral disorders, EBD) показват, че техните проблеми намаляват при такъв подход, като изискването и индивидуализация на промените. [9]

Като деца с високо ниво на EBD се описват 12% от всички деца с подобни отклонения, като в тях се включват и тези с умерено умствено изоставане. Тази малобройност на случаите е основанието за съмнение в ползата от тези вмешателства. [7]

Причините за EBD са различни: семейни, членство в банди, злоупотреба с наркотици и алкохол и др. Сред тях, обаче е и учителското поведение. Учителите често определят поведението на тези деца като “непоносимо” и “отвратително” и практически ги изключват от учебния процес. Това не е правилно. Обучението е диалогов процес,

предполагащ взаимодействие на ученици и учители, с другите ученици, с учебните материали. Изучаването на тези взаимодействия може да доведе до по-добро разбиране на провокативното и агресивно поведение на тези деца и на контекста, в пределите на който това става. Трябва да се отчита и че не само учителят влияе на учениците, но и обратното – неговото поведение също подлежи на промяна.

В изследването на *Philip Gunter & Susan Jack* [5] се установява, че взаимодействията между учителите и учениците с агресивно поведение, рядко са положителни (похвала или положителни последици) – само в 3 % от времето учителят реагира така. Отрицателните взаимодействия (агресивни, отрицателни вербални или невербални и пр.) се срещат в 22 % от времето. Те от своя страна предизвикват ответно деструктивно поведение от страна на учениците.

Тъй като инициативата за такова поведение е на учениците, интересни са техните източници. Основните са предпазване и спасение от застрашаващите елементи на средата, които се възприемат като неприятни – трудността на учебните материали, неприемане на някои от формите за организация на работата, неефективни учебни процедури и процедури за управление на поведението, които се основават на наказания.

При промяна на подхода на учителя – увеличаване на похвалите и общо подобряване на отношението му към учениците с ЕВД, се установява, че това не води до фактическа промяна в броя и интензивността на този тип поведение. Променя се само съотношението положителни-отрицателни учителски отговори.

Авторите описват няколко стратегии, насочени към намаляване на общото ниво на “лошо” поведение в класната стая – и от страна на учениците, и от страна на учителя.

1. Намаляване на антипатията (омраза, отвращение, ненавист). Включва: (а) Преоценка на учебните програми, така че обучението да е нито много трудно, нито много лесно. (б). Стратегия на мениджмънт на класа, подчертаваща използването на положителни подкрепления. (в) Увеличение на положителните взаимодействия между учителя и учениците, увеличаване на процента на похвалите. (г). Използване на по-ефективни учебни методи. Макар, че това са всеизвестни неща, те рядко се изпълняват.

2. Оценка и планиране на обучението. Макар, че се изисква всеки ученик да има индивидуализирана учебна програма (IEP), оказва се, че това не се прави винаги. Ако е налице такава програма, се оказва, че поведенческите проблеми намаляват силно.

3. Стратегии за мениджмънт на класа. Общите стратегии от рода на: символически икономически системи, установяване и предписване на правила, специфично аранжиране на класната стая (например, учебни кътове, центрове и пр.), и движение на учителя са насочени към структуриране на класната стая. Такива стратегии

може да се използват за увеличение на ефективността на взаимодействията учител-ученици, така че да се получат повече възможности за положителни отговори на ученическото поведение.

4. Увеличение на похвалите и вниманието. Изследванията показват, че учителите хвалят много малко учениците. Увеличаването на похвалите води до намаление на деструктивното поведение. Често такива ученици са просто недооценени [10].

5. Ефективни учебни взаимодействия. Обучението трябва да е последователно. Тази последователност се изразява със серията от стъпки “Модел, подсказване, проверка”: представяне на модела за правилен отговор, даване на информация и проверка дали са я разбрали правилно, проверка на правилността на отговора, похвала за успехите. Създадените и закрепени учебни навици, които са сърцевината на организирано обучение, също намаляват деструктивното поведение.

6. Функционално изследване. Въпреки изброените по-горе стратегии, може да се съхрани деструктивно поведение у много ученици. Функционалната оценка има за цел да диагностицира конкретните причини от обкръжаващата среда за това чрез структурирано интервю, анкета, рейтинг скали. Резултатите от това изследване трябва да модифицират интервенционните стратегии, които съответно да стимулират поведението [5].

ПРОБЛЕМНИ, ПРОТИВОПОСТАВЯЩИ СЕ ДЕЦА. Това са деца, които се срещат често в практиката. Основните принципи за работа с тях са: (1). да се избягва конфронтацията, в която никой не може да победи, а всички губят и (2). да се излезе от образа на “лошото дете”, а не то да се прави герой в очите на другите.

Има две правила за успешно поведение на учителя при работа с такива деца:

1. Ако детето е неутрално или положително настроено, учителят трябва да е също положителни да привлича към себе си.

2. Ако детето е отрицателно настроено, учителят трябва да е неутрален, да прояви силна търпимост и емоционално самообладание, да не влиза в конфронтация.

Какво трябва да се прави: обръщение по име; отстраняване на страничните наблюдатели; хумор, но не и сарказъм; физическо отдалечаване; отвличане на вниманието; минимизиране на обсъжданията; спокоен тон; забавена интонация; повторение на репликите.

Какво не бива да се прави: физически контакт; повишаване на тона; заплаха с последици; размахване на пръст; унижаване.

ЗАТВОРЕНИ, НЕОБЩИТЕЛНИ ДЕЦА. Много хора са затворени и срамежливи, като индивидуална характеристика. Проблемът възниква когато това не е ситуативно, а става тенденция.

Деца са особено чувствителни към ситуации, в които се чувстват забележими, оценявани и психологически незащитени. Други причини за затвореност са неефективност на комуникативните умения, реакция на неуспехите, бягство от възрастните или съучениците.

Стратегии за работа с такива деца.

1. Въвличане в дейности със съучениците – учене, игра, кооперативно обучение.

2. Учителско вмешателство. (1). изменение на обкръжаващата среда, например, позициониране сред дружелюбни съученици или включване в такава малка група за обучение. (2). ободрителен, поощрителен отклик, (3). облекчаване на напрежението или затрудненията, (4). включване на срамежливите ученици в привлекателни действия, и (5). въвличане в преговори и дискусии. Не бива в никакъв случай да се прилага заплахата или наказание.

3. Други вмешателства. *Blanco & Bogacki* (1988) препоръчват присъединяване към доброволчески дейности извън училище и изобщо в извънучилищни дейности; наставничество спрямо други съученици; подтикване към присъединяване към групи; демонстрация на техни съчинения, рисунки и пр. пред другите; принудително свързване (чрез дейности) с атрактивни съученици; обяснете им, че учениците често имат подобни проблеми и че всичко е нормално, но и че постепенно трябва да се променят. [2]

ДЕЦА, СКЛОННИ КЪМ БОЙ И ФИЗИЧЕСКО НАСИЛИЕ. Физическата конфронтация и специално боя, битките са неизбежна част от живота на училището. Те са свързани с някои фактори, като историята на семейството, злоупотребата или пренебрегването; бедност; алкохол или наркотици; склонност към насилие; тревожност, депресия, безнадежност.

Въпреки, че в училище винаги има физическо насилие, макар и не всеки ден и не винаги в драстични форми, учителите и администраторите много често са неподготвени да реагират адекватно, както спрямо други нарушения. [8]

ПРИЧИНИ ЗА НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩЕ. Те може да се много и различни. Може да са училищни, но и външни – с произход семейството, квартала и т.н.. може да са свързани с расови, етнически и други предразсъдъци, но може да са провокирани и от най-обикновен неволен физически контакт. Обикновено учениците се бият извън училище или

в междучасията, когато не са под наблюдението на учителите, но понякога конфликтът може да избухне «внезапно» в час. Фактори, които се цитират като причина за училищно насилие:

- Някои ученици не са социално приети и социализирани в училищното пространство.
- Недостатъчна административна справедливост по отношение на дисциплината и признанието на достиженията.
- Нечувствителност към мултикултурните фактори или индивидуалните интереси и способности.
- Отчуждение или отхвърляне на учениците от съученици и учители.
- Спасяване на репутацията и достойнството - особено в присъствието на връстниците.
- Защита на собственост или територия, в т.ч. на приятели и приятелки.
- Борба за самоотбрана или за свобода – на притиснатия до стената.
- Проверка на йерархията и възможностите.

„ДЕТЕ-БИК”. Характерен образ е т.н. „дете-бик” (*Kid-bull*) – дете, което в годините на пубертета израства физически преди другите и доминира над тях със сила. То обикновено следва първичните си импулси и решава всичките си проблеми по този начин. В следващия пасаж от Интернет – форумите е дадена много точна характеристика както на явлениято, така и на подхода към него в САЩ. Отправната точка е България: *„С наши много близки приятели дойдохме от България в САЩ почти по едно и също време. Големите ни деца имаха само 8 месеца разлика. И двете момчета по българските стандарти бяха изнежени градски чеда, примерни и възпитани. Какво беше удивлението ни, когато се оказа, че в американските училища те изглеждаха като бели врани, истински булита. В Орландо българчето им е събрало очите още в първите дни, когато след обикновена детска закачка американчето се оказало свалено върху близката кола и нашенчето (държейки го здраво за гърлото) му пошепнало през зъби какво ще му се случи, ако...Последвало завеждане при директора, викане на родителите по телефона, обясняване на училищния кодекс за поведение и любезно запитване желаят ли консултация със... специалист. При мен нещата бяха малко по-спокойно, но на първата родителска среща (срещите тук не са общи, а винаги индивидуални) учителката ни обясни, че тя много обича това умно и будно момче и единственото ѝ желание е той да бъде по-спокоен в междуличностните отношения. Преведено на чист български това означаваше да не използва сила при решаване на детските си проблеми. В началото не*

повярвах на ушите си, но в последствие започнах да разбирам доколко сме приели за нормално и необходимо физическото, словесното и психическо насилие в българския обществен живот. Истина е, че българските "примерни" деца имат поведението на тукашните хулигани.

Обяснявам - в американското училище е недопустимо каквото и да е физическо или словесно насилие както от страна на учителите, така и от страна на учениците. Основните държавни училища наблягат преди всичко на социализацията на децата и научаването им да общуват безконфликтно. Истината е, че всяко американче след гимназията има почти вродено отвращение към расизма, насилието, мачизма и т.н. Да, има случаи на стрелящи по съучениците си тинейджъри, но бих приела това по-скоро като потвърждение на правилото. Всеки психиатър ще ви каже, че в обществото има устойчив процент на психопати или просто психически лабилни хора.”

ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИВНО ДЕСТРУКТИВНО ПОВЕДЕНИЕ. Съгласно теорията “жизнена линия/социални полета» (course/social field theory) на *Kellam & Rebok* (1992), степента, в която децата отговарят на изискванията на социалната среда (училище) има важно значение. Главните принципи на тази теория са: (а). във всеки жизнен стадий има главни социални полета (области), в които индивидите се сблъскват с различни социални изисквания (очаквания) и задачи. и (б). в пределите на всяко социално поле (област), индивидите получават информация относно адекватността на своето поведение от естествени оценители от типа на родителите в семейството, учителите в училище, връстниците в детската група, началниците на работното място и изобщо – на значимите други. Когато социалните полета се засичат, както е в класната стая (учители и връстниците), специфичните им изисквания могат да си противоречат и децата да реализират противоречиво поведение. [4]

Независимо от причините, мъдрият учител ще изгради система за превенция на развитието на конфликтите към побойте. Тя може да се изрази с акронима **RICH** (богат):

R (Rules) = Ясни и положително формулирани правила. Ясни и последователни награди и последствия.

I (Instruction) = Систематично, ясно, успешно, уместно и въвличащо обучение в самообладание и навици за мирно решение на конфликта.

C (Climate) = Климатът в клас да се характеризира с уважение. Окръжаващата среда в клас да е привлекателна, интересна и съхраняваща.

H (Heed) = Да се регистрират рано признаците на конфликта. Да се решават на ниско ниво, когато са по-леки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голикова, М.И., О.А. Кирсанова. Организация работы с трудными детьми. // Класный руководитель №8, 2000.
2. Brophy, Jere. Working with Shy or Withdrawn Students. ERIC Digest. 1996.
3. Greene, Ross W., Beszterczey, Sara K., Katzenstein, Tai. Park, Kenneth. Goring, Jennifer. Are Students with ADHD More Stressful to Teach? // Journal of Emotional & Behavioral Disorders, Summer2002, Vol. 10 Issue 2.
4. Greer-Chase, Marlene, Warren A. Rhodes, and Sheppard G. Kellam. Why the Prevention of Aggressive Disruptive Behaviors in Middle School Must Begin in Elementary School. // The Clearing House May/June 2002, Vol. 75, No. 5
5. Gunter, Philip L., Jack, Susan L. Effects of challenging behaviors of students with EBD on teacher instructional behavior. // Preventing School Failure, Spring94, Vol. 38 Issue 3
6. Hill, Walker, Francine Holland. Issues, Strategies, and Perspectives in the Management of Disruptive Child Behavior in the Classroom. // Journal of Education .
7. Kern, Lee. Delaney, Beth. Clarke, Shelley. Dunlap, Glen. Childs, Karen. Improving the Classroom Behavior of Students with Emotional and Behavioral Disorders Using... (cover story) // Journal of Emotional & Behavioral Disorders, Winter2001, Vol. 9 Issue 4.
8. Meese, Ruth Lyn. Student fights: Proactive strategies for preventing and managing student conflicts. // Intervention in School & Clinic, Sep97, Vol. 33 Issue 1.
9. Poulou, Maria, Brahm Norwich. Cognitive, Emotional and Behavioural Responses to Students with Emotional and Behavioural Difficulties: a model of decision-making. // British Educational Research Journal, Vol. 28, No. 1, 2002.
10. Wolfgang, C.H., Kelsay, K.L. Problem students in class: Disobedient or just 'de-valued'? // Education Digest, Feb92, Vol. 57 Issue 6.

Доц.д-р Иван Петков Иванов

ШУ „Еп. Константин Преславски”

GSM 0898 978 250

E-mail: ivanov1@gbg.bg